

іншого боку – негативним. Кожне з розумінь несе певне навантаження. Як позитивне, так і негативне в образі виконує викривальну функцію у творі. У першому випадку – це викриття «найболючіших виразок» суспільства, у іншому – пристосуванства і бездієвості, що дістала назву «малахіанства».

Дана розвідка є першою сходинкою у дослідженні експресіоністичної забарвленості творчості Миколи Куліша. У подальшій перспективі передбачається дослідження експресіонізму як домінанти ідіостилію Миколи Куліша.

Джерела та література

1. Голобородько Я. Духовний подіум М.Куліша / Голобородько Я. // Дивослово. – 2002. – № 12. – С. 10–13.
2. Куліш М. Твори: у двох томах / Куліш М. [Упор., підгот. текстів, комент. Л.С. Танюка] – К.: Дніпро, 1990. – Т. 2: П'єси, статті, виступи, документи, листи, спогади. – 1990. – 877 с.
3. Кудрявцев М. Г. Микола Куліш: Сторінки життя і творчості / Кудрявцев М. Г. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2002. – 108 с.
4. Кузякіна Н. П'єси Миколи Куліша. Літературна і сценічна історія / Кузякіна Н. – К.: Радянський письменник, 1970. – 256 с.
5. Корнієнко Н. Вогонь і попіл / Корнієнко Н. // Вітчизна. – 1986. – № 8. – С. 159 – 165
6. Кореневич М. Експресіонізм у М.Куліша – джерела? / Кореневич М. // Слово і час. – 1998. – № 11. – С. 77–79
7. Ляхова Ж. «Слухаю музику людської душі...»: [Про епістоляр. спадщину М.Куліша] / Ляхова Ж. // Слово і час. – 1994. – № 11-12. – С. 54.
8. Цибенко Л. Усвідомлення катастрофи у вимірах міту: відгомін експресіонізму в Австрії // Експресіонізм: Збірник наукових праць [упор. Т.Гаврилів] / Цибенко Л. – Львів: Класика, 2004. – С. 138–159.

Рассоха І.М.

ПІВДЕНЬ УКРАЇНИ - ОДИН ІЗ СВІТОВИХ ЦЕНТРІВ ВИНИКНЕННЯ СКОТАРСТВА

Ця теза вже давно висунута українськими археологами і палеозоологами та спирається на великий обсяг здобутого ними фактичного матеріалу. Підбив підсумки цієї величезної роботи один з найбільш авторитетних археологів України Д. Я. Телегін [1, с. 200-201]. Він відзначив, що на території України, так само, як і на Близькому Сході перші сліди доместикації сільськогосподарських тварин відносяться до епохи **мезоліту**. «Уже на площі ранньомезолітичного Василівського третього могильника в Надпоріжжі виявлено кілька кісток бика, який, за визначенням І. Г. Підоплічка, має ознаки приручення. В. І. Бібікова відзначає на пізньомезолітичній стоянці Гержево в Причорномор'ї наявність кісток бика, якого, можливо, можна віднести до розряду свійських тварин. Відомі факти, що свідчать про приручення в пізньомезолітичний час на Україні і іншій сільськогосподарської тварини – свині. В цьому зв'язку цікаві факти відзначено в Криму, де в пізньомезолітичних комплексах мурзак-кобинського типу виявлено багато молодняка - до 70%. Цей факт, який перекликається з аналогічними даними, одержаними для стоянок Стародавнього Сходу, розцінюється археологами (Бібіков [2], Крайнов [3], Столяр [4], Телегін [5]) і палеозоологами (Громова, Громов [6], Бібікова [7], Дмитрієва [8]) як безперечний доказ перших спроб приручення цієї тварини і в Криму. Незаперечні факти приручення бика і свині ще в докерамічних культурах Східної Європи засвідчено і в безпосередній близькості до території України, зокрема в ранніх шарах Сорочьких стоянок в Молдові [9] та культурному шарі стоянки Матвіїв Курган на р. Міус у Ростовській області [10].»

Відносно буго-дністровської культури у сусідній Молдові не менш категоричним є В. І. Маркевич: «Одним з найважливіших результатів дослідження раннього неоліту крайнього Південного Заходу СРСР стало виділення групи пам'яток другої половини VI (тобто за каліброваними датами – першої половини VII. – І. Р.) тисячоліття до н. е. в найдавнішу **безкерамічну фазу**, що отримала назву сорочький комплекс. Вже тут наявні ознаки приручення свині і бика – беззаперечні свідчення формування відтворюючої економіки» [27, с. 164]. Треба звернути увагу на те, що багато дослідників, і зокрема Д. Я. Телегін вважають головною ознакою переходу до неоліту саме появу кераміки. Для Телегіна докерамічний час – це час мезолітичний [1, с. 200].

Окремо тут слід послатися на зразково видану монографію Д. А. Крайнова [12]. У доданій до неї статті Є. Л. Дмитрієвої (яку, до речі, сам Д. Я. Телегін згадує) про це говориться так: «Залишки бика знайдені в шарах від раннього неоліту і до нашого часу. Як і для свиней, для них можна виділити дві групи кісток: більші, що мабуть належать дикому туру (?), і дрібні — залишки домашньої корови. ...Дуже дрібна за розмірами домашня корова з'являється у Таш-Аір I і Заміль-Коба II з раннього неоліту... В такому разі початок приручення дикого бика маємо шукати в ранньому неоліті або в самому пізньому мезоліті. Не виключено (за умови наявності тура в Криму), що *Bos primigenius* був приручений на місці у пізньому мезоліті або у самому ранньому неоліті» [8, с. 185-187].

У монографії Л. Г. Мацкевого «Мезоліт и неолит восточного Крима» знаходимо інформацію про те, що на Керченському півострові таки знайдено кістки дикого тура. Там також на цілому ряді пам'яток кінця мезоліта знайдено кістки свійського бика. Причому на пам'ятці Фронтоне I знайдено 39 кісток (29% всіх ви-

значених кісток), що належали п'яти тваринам (25% всіх тварин). «Кістки свійського бика, виявлені у нижніх шарах Кам'яної Могили у Приазов'ї, свого часу були датовані В. Н. Даниленко та іншими авторами мезолітичною добою. Якщо врахувати, що Кам'яна Могила і Фронтове I розташовані у близьких фізико-географічних умовах, а також подібність їхнього кременевого інвентарю, наявність свійського бика в III шарі Фронтowego I буде не випадковою... Таким чином, матеріали Керченського півострова підкріплюють гіпотезу щодо **доместикації бика наприкінці мезоліту**» [13, с. 133-134].

Також слід, звичайно, посперечатися на матеріали розкопок В. М. Даниленко багатошарового поселення поряд із знаменитою Кам'яною Могилою. Там він під горизонтом раннього неоліту з сурьсько-дніпровською керамікою і вкладишами кукрекського типу виділяє ще п'ять досить значних безкерамічних шарів, які він іменує «архаїко-неолітичними», теж з інвентарем **кукрекської мезолітичної культури** [19, с. 16-17]. В. М. Даниленко підкреслює: «В складі матеріалів поселення незмінно і в великій кількості наявні кістки різних домашніх тварин, а кістки диких – на всіх рівнях стратиграфічної колонки поселення – трапляються рідко. Тим часом дослідник фауністичних матеріалів І. Г. Підоплічко заперечував всяку можливість помилкових визначень, а щодо нас, то ми повністю відкидаємо скільки-небудь значне місце перенесення остеологічного матеріалу з верхніх шарів у нижні» [19, с. 29]. У найнижчому шарі є тільки кістки свійського бика, які абсолютно переважають і далі, але згодом до них додаються кістки малої рогатої худоби (кози) [19, с. 17].

У підручнику під редакцією Л. Л. Залізняка щодо датування кукрекської мезолітичної культури сказано, що вона «постала у степовому Надчорномор'ї на зламі фінального палеоліту і мезоліту». Причому «зникнення холодної, крижаної водойми на півночі Європи спричинило різке потепління клімату й зумовило встановлення сучасних кліматичних умов на континенті. Зміни були настільки радикальними, що стали рубежем між льодовиковою добою (плейстоценом) і геологічною сучасністю (голоценом), або між палеолітом і мезолітом за археологічною періодизацією». Причому час Білінгенської катастрофи (зникнення тої водойми) зараз встановлено геологами з точністю до року – 8213 р., тобто кінець IX тис. до н. е. [14, с. 84, 76]. Власно, катастрофічно швидке таяння Скандинавського і Північноамериканського крижаних щитів мало наслідком **світову кліматичну катастрофу**, що залишилась в історичній пам'яті людства як міф про Світовий потоп. Отже, у всьому світі НЕ МОЖЕ бути мезолітичних пам'яток, раніших за кінець IX тис. до н. е.

Таким чином, **кукрекська мезолітична культура існує з IX тисячоліття до н. е.** Отже, є всі підстави вважати, що вже 10 тисяч років тому тодішнє населення Півдня України почало займатися прирученням великої рогатої худоби і свиней (і, звичайно, собак: щодо цього нібито ніхто не сперечається). Тобто **процес неолітичної революції розпочався на території Півдня України водночас і незалежно від території Близького Сходу.**

Згадану книгу Д. Я. Телегіна було написано у 1982 році. У його ж підручнику для студентів-істориків за 2004 рік про це сказано так «Шляхи і послідовність одомашнення тварин у різних народів були різні. На Іранському нагір'ї і Передньому Сході ще в кінці X – на початку IX тисячоліття до н. е. були приручені вівця і коза; бик і свиня стали свійськими тут значно пізніше – у VIII тисячолітті до н. е. У межах півдня Східної Європи було навпаки: першими свійськими тваринами стали бик і свиня, їх приручення розпочалося ще наприкінці мезоліту» [11, с. 38]. Єдине, що тут викликає заперечення – це твердження про X тисячоліття до н. е. Адже це була ще доба палеоліту, мезоліт же і на **Близькому Сході** у будь-якому разі міг розпочатись лише після Білінгенської катастрофи, тобто наприкінці IX тисячоліття до н. е.

Протилежну точку зору можна знайти у чи не останній публікації за цією темою у фаховому журналі українських археологів. Цій публікації вже майже 13 років [15]. Вже сама назва «Тваринництво неолітичного населення України» свідчить про заперечення можливості скотарства у Мезоліті України. Стаття починається з історіографічного нарису, у якому взагалі НЕ згадується точка зору значного числа дослідників про початок скотарства саме в місцевому мезоліті.

А далі йде такий текст про поселення поблизу Кам'яної Могили, розкопане провідними українськими археологами В. М. Даниленко і Д. Я. Телегіном: «Звертаючись до остеологічних матеріалів з цієї пам'ятки, зазначимо, що в мезолітичних (за Д. Я. Телегіном) шарах знайдено рештки 291 особин свійських ссавців та 19 диких. Надто велика для неолітичних пам'яток (?!! – І. Р. – Мова ж іде про Мезоліт!) Східної Європи кількість особин свійських тварин викликає недовіру у частини дослідників, які не використовують в своїх працях ці матеріали. На думку авторів статті, стратиграфія поселення I поблизу Кам'яної Могили викликає багато запитань, відповіді на які із існуючих публікацій та звітів про розкопки одержати неможливо. Важко повірити в те, що з площі 130 кв. метрів можна отримати таку значну кількість кісток свійських тварин. Нами досліджено близьке територіально й за набором культурних шарів поселення Семенівка... Число особин тварин було значно меншим. ...У цій статті ми не використовуємо матеріали як Кам'яної Могили, так і сурьської неолітичної культури взагалі» [15, с. 5 – 6].

Чи треба розуміти це таким чином, що В. М. Даниленко і Д. Я. Телегін проводили розкопки на непрофесійному рівні або свідомо сфальсифікували їх результати? Їх у цьому підозрюють? А якщо вони робили все правильно і професійно, то у чому проблема і у чому питання?

Не дуже логічним виглядає і твердження «Раз у нашому поселенні кісток свійських тварин було набагато менше ніж у Кам'яній Могилі, значить і щодо Кам'яної Могили сумніваємось». Бо ж Кам'яна Могила – це **сакральний центр** доби мезоліту, де можна за багатьма історичними і етнографічними аналогіями припускати жертвоприношення, зокрема, худобою. Шановні О. П. Журавльов і Н. С. Котова розкопали ще одну пам'ятку масштабу Кам'яної Могили?

Та взагалі тут головним для нас є ЗОВСІМ не кількість кісток СВІЙСЬКИХ тварин у МЕЗОЛІТИЧНИХ шарах, а сама їх НАЯВНІСТЬ. Чи правильно я зрозумів, що автори статті підозрюють В. М. Даниленка і Д.

Я. Телегіна у тому, що вони не можуть розрізнити мезолітичні (або “архаїко-неолітичні”, за термінологією В. М. Даниленка) шари від власне неолітичних?

Від розкопок В. М. Даниленка, Л. Г. Мацкевого, Д. А. Крайнова, Д. Я. Телегіна, А. Д. Столяра тощо мали залишитися не тільки звіти, а й **колекції**. А в тих колекціях мали зберегтися і відповідні кістки. Врешті решт, навіть якщо вони зовсім не збереглися, можна організувати додаткові розкопки на тому ж місці з метою отримання саме кісткового матеріалу із відповідних шарів. Старі кістки – найкращий матеріал для сучасного радіовуглецевого датування. Що заважало або заважає керівництву відділу кам'яної доби Інституту археології НАНУ **провести датування** цих спірних кісток із залученням найкращих світових лабораторій? Бо питання ж того варте! – От би й були остаточні відповіді на чийсь “багато запитань”! От би і почали дослідники використовувати ці матеріали...

В. А. Шнірельман у книзі «Виникнення скотарства» писав так: «Деякі сучасні дослідники відстоюють думку, згідно з якою скотарство нібито виникло у мисливців і рибалок Східної Європи дуже рано і тривалий час існувало у відриві від землеробства. Підставою для такої точки зору служать нібито дані про азоську, кримську та сурсько-дніпровську культури. При детальнішому розгляді цих матеріалів виявляється, що вони не можуть служити основою для таких однозначних висновків... Загальна ж картина, виявлена за широким колом археологічних і палеозоологічних джерел, показує, що поява свійських тварин у південних районах Східної Європи скоріш за все була пов'язана з культурними впливами, що йшли з заходу» [17, с. 88-90]. Тобто знову ж таки з Близького Сходу через Балкани.

Ця книга В. А. Шнірельмана вийшла у 1980 році. Але вже у 1989 році у книзі «Виникнення відтворюючого господарства» він висловився набагато більш стримано, фактично повністю ухилившись від змістовної дискусії: “На півдні України культури із зачатками відтворюючого господарства відомі також у пониззі Дніпра (сурсько-дніпровська), у Приазов'ї (Кам'яна Могила), в Криму (степовий і гірський неоліт), проте вони **ще погано досліджені**” [18, с. 177]. Цікаво, що в іншому місті своєї фундаментальної монографії В. А. Шнірельман пише: «Таким чином, **можна впевнено судити** про те, що в центральних районах Нової Гвінеї землеробство і свиначство виникли протягом VII-VI тис. до н. е. ...ще до появи австронезійців в Океанії» [18, с. 144-145]. Отже, згідно В. А. Шнірельману, Україна археологічно погано досліджена, в той час як Папуа Нова Гвінея досліджена чудово, і про наявність там самостійного центру виникнення відтворюючого господарства «можна впевнено судити»...

Отже, є всі підстави для **беззаперечного** визнання початку приручення великої рогатої худоби і свиней (і, звичайно, собак) на Півдні України у добу мезоліту. Залишається відкритим питання про самостійне приручення у мезоліті на території Півдня України свійської **вівці**. Впевнено про знахідки дрібної рогатої худоби у дуже ранніх шарах Кам'яної Могили пише В. М. Даниленко. І якщо залишки предка домашньої кози безоарового козла в Криму нібито невідомі, то про знахідки викопних решток предка вівці європейського муфлона в Криму зоологи говорять досить впевнено [20, с. 168, 169].

Проте навіть і з предками свійської **кози** не так все очевидно. І. Г. Підоплічко колись писав: «Довгий час існувала думка, що свійська коза є типовою твариною із числа завезених до нас із інших країн. Проте знаходження викопних решток первісних диких козлів, близьких до безоарових, у Криму і у Львівській області свідчить, що предки свійських кіз жили не тільки в Закавказзі, а й в інших гірських і передгірських районах півдня СРСР. Отже, є всі підстави твердити, що стародавні жителі півдня СРСР мали можливість одомашнювати козу на місці» [21, с. 26-27].

А щодо приручення **коня** саме на території Півдня України впевнено говориться також у статті О. П. Журавльова і Н. С. Котової: «На сьогодні в Україні отримані досить чисельні дані про розведення свійського коня неолітичним населенням України, переважно у степових районах» [15, с. 17]. Вичерпно цю тему розкрито у блискучій монографії В. Кульбаки та В. Качура [22, с. 44, 37]. У той же час «Кінь – чужий вид для фауни Близького Сходу... Відсутність коня на ранніх пам'ятках Близького Сходу дозволяє виключити цю територію із зони пошуків давнього центра доместикації цього виду» [23, с. 300].

Отже, **серед головних і до нашого часу свійських тварин України корова, свиня і кінь точно були приручені на місці** (при тому перші три – ще у добу мезоліту). Щодо ж вівці та кози цього також не можна виключати.

Слід звернути увагу на те, що коли говорять про Близький Схід, мають на увазі величезний регіон від Ірану до Малої Азії і Палестини включно. Причому практично всі сучасні дослідники підкреслюють, що на просторах цього регіону не було якогось єдиного центру, а перехід до відтворюючого господарства відбувався у **багатьох** місцях, незалежно і паралельно [24, с. 257].

На нашу думку, **є всі підстави розширити єдиний взаємопов'язаний регіон формування відтворюючої економіки від Ірану до Балканського півострова і півдня України включно**, а можливо, і в цілому півдня Східної Європи. Тут більш слушною виглядає точка зору сучасних російських дослідників: «Усталена точка зору про похідний і вторинний характер східноєвропейського неоліту відносно Південної Європи та Середньої Азії суттєво коригується, оскільки виділяють самостійні центри керамічного виробництва і відтворюючої економіки у Північній Євразії» [25, с. 12].

Треба відмовитися від точки зору, нібито культурні і демографічні впливи у добу неоліту йшли виключно з Близького Сходу до Європи. Не менш важливими були і зворотні культурні впливи та міграції, зокрема з території України на Близький Схід. Ми вже писали про це у своїй попередній роботі [26, с. 147-182, 336-350]. Там викладено гіпотезу походження всіх ностратичних народів з Півдня України, тобто на нашу думку **носіями ностратичної прамови були саме носії кукрекської культури** [26, с. 336 – 357].

Джерела та література

1. Телегін Д. Я. Мезолітичні пам'ятки України. – К.: Наукова думка, 1982. – 256 с.
2. Бибииков С. Н. Позднепалеолитические поселения в навесе Шан-Коба і гроте Мурзак-Коба в Крыму. – Краткие сообщения Института археологии АН СССР. – М., 1946, XIII.
3. Крайнов Д. А. К вопросу о происхождении животноводства в юго-западном Крыму в послепалеолитическое время. – Советская археология, 1957, № 2.
4. Столяр А. Д. Об одном центре одомашнивания свиньи. – Советская археология. – 1959. – № 3. – С. 3 — 18.
5. Телегін Д. Я. Про становлення скотарства і землеробства на південному заході Європейської частини СРСР. – Археологія. – 1977. – С. 21.
6. Громова В., Громов В. И. Материалы к изучению палеолитической фауны Крыма в связи с некоторыми вопросами четвертичной стратиграфии // Труды Ассоциации истории четвертичного периода, 1957, вып 1.
7. Бибиикова В. И. Фауна из навеса Фатьма-Коба. // Краткие сообщения Института археологии АН СССР. 1959. – № 8.
8. Дмитриева Е. Л. Фауна крымских стоянок Замиль-Коба II і Таш-Аир I // Материалы и исследования по археологии СССР. № 91. – М.: Изд-во АН СССР, 1960. - С. 166 - 187.
9. Давид А. И. Новые находки остатков антропогенных млекопитающих на территории Молдавии // Антропоген Молдавии. – Кишинев: Штиинца, 1969.
10. Крижевская Л. Я. К вопросу о формах хозяйства неолитического населения в северо-восточном Приазовье // Первообытный человек и природная среда. – М.: Наука, 1974.
11. Вінокур І. С., Телегін Д. Я. Археологія України: Підручник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів. - Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2004. – 480 с., іл.
12. Крайнов Д. А. Пещерная стоянка Таш-Аир I как основа периодизации послепалеолитических культур Крыма // Материалы и исследования по археологии СССР. № 91. – М.: Изд-во АН СССР, 1960. – 192 с.
13. Мацкевой Л. Г. Мезолит и неолит Восточного Крыма. – К.: Наукова думка, 1977. – 180 с.
14. Археологія України: Курс лекцій: Навчальний посібник / Л. Л. Залізник, О. П. Моця, В. М. Зубар та ін.; за ред. Л. Л. Залізника. – К.: Либідь, 2005. - 504 с.
15. Журавльов О. П., Котова Н. С. Тваринництво неолітичного населення України // Археологія. – 1996. – № 2. – С. 3 -17.
16. Цалкин В. И. Древнейшие домашние животные Восточной Европы. – М.: Наука, 1970. – 280 с.
17. Шнирельман В. А. Происхождение скотоводства (культурно-историческая проблема). – М.: Наука, 1980. – 336 с.
18. Шнирельман В. А. Возникновение производящего хозяйства. – М.: Наука, 1989. – 444 с.
19. Даниленко В. М. Кам'яна Могила. – К.: Наукова думка, 1986. – 152 с.
20. Дулицкий А. И. Биоразнообразие Крыма. Млекопитающие: История, состояние, охрана, перспективы. - Симферополь: СОНАТ, 2001. – 208 с., ил.
21. Підоплічко І. Г. Походження свійських тварин. – К.: Вид-во АН УРСР, 1952. – 56 с.
22. Кульбака В., Качур В. Індоевропейські племена епохи палеометалу. – Маріуполь: Рената, 2000. – 80 с.
23. Бибиикова В. И. Животноводство в Северной Месопотамии в V тысячелетии до н. э. (по материалам халафского поселения Ярымтепе II) // Мунчаев Р. М., Мерперт Н. Я. Раннеземледельческие поселения Северной Месопотамии: Исследования советской экспедиции в Ираке. – М.: Наука, 1981. – С. 299 – 307.
24. Бадер Н. О. Древнейшие земледельцы Северной Месопотамии. Исследования Советской археологической экспедиции в Ираке на поселениях тель Магзалия, тель Сото, Кюльтепе. – М.: Наука, 1989. – 368 с.
25. Цыбрий В. В. Неолит Дона и Северо-Восточного Приазовья: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Санкт-Петербург: Ин-т истории материальной культуры РАН, 2005. – 20 с.
26. Рассоха И. Н. Украинская прародина индоевропейцев. - Харьков: ХНАМГ, 2007. – 392 с. // http://www.hrono.info/libris/lib_r/rass00indo.html.